

БРИТАНЦИ О ЈУГОСЛОВЕНИМА НА ПАРИСКИМ МИРОВНИМ КОНФЕРЕНЦИЈАМА 1919–1920. И 1946. ГОДИНЕ

Британска политика према Србији и југословенском уједињењу почетком 20. века пролазила је кроз више фаза. У првој, желећи да сачува своју империју, у којој се већ тада показују симптоми кризе, Велика Британија није могла да прихвати да се у срцу Европе распадне многонационално Аустроугарско царство. Због тог разлога британска политика је била принуђена да мења и свој однос према проблему територијалног и националног интегритета Србије и осталих јужнословенских народа. Став британске дипломатије о том питању кретао се од уопштених изјава о одбрани независности Србије до подршке стварању југословенске државе. Придржавајући се начела народности, британска влада је пружала подршку идеји о Великој Србији и присаједињењу свих крајева који су у етничком погледу били српски. Радило се првенствено о деловима Аустроугарске (Босна и Херцеговина, део јужне јадранске обале, део Баната, Срем, Бачка и Славонија); касније се то смањује на Босну и Херцеговину и део обале, али се проширује унијом са Црном Гором. Таква политика, која није била супротна жељи за очувањем Аустроугарске, остаје непромењена све до лета 1918. Међутим, збивања на фронтима и унутрашње потребе британске политике, утицали су да средином маја те године лорд Сесил обавести британског амбасадора у Паризу лорда Дербија да „... сматрамо да се политика одвајања Аустрије од Немачке мора напустити као бесмислена и непрактична... Сматрамо да је најбољи план да се потлаченим народима пружи пуна подршка у њиховој борби против немачке и мађарске доминације...“¹ То је био преокрет у британској политици и победа начела народности. Под притиском Италије, британска политика је 3. јуна 1918. прихватила и декларацију у погледу стварања југословенске државе. У њој се изражава само симпатија за националне и ослободилачке аспирације Чехословака и Југословена за независношћу, да би крајем јула британска влада изразила и сагласност да се Срби, Хрвати

¹ Rothwell V. H., *British War Aims and Peace Diplomacy 1914–1918*, Oxford 1971; K. J. Calder, *Britain and the Origins of the New Europe 1914–1918*, Cambridge 1976; Ц. Лојд-Давид, *Рајни мемоари*, Београд 1937, II, 293; В. Черчил, *Свејски рај I*, Београд 1937, 459; Д. Живојиновић, *Велика Србија или Југославија; Велика Британија и југословенско уједињење 1914–1918. године*, Зборник радова са научног скупа у Илоку 1979, Београд 1983, 153.

и Словенци уједине у једну државу. Велика Србија као концепт југословенског уједињења бива тиме потпуно занемарена.²

Са таквим ставом у погледу даље организације југословенских народа британска дипломатија је наступила и на Мировној конференцији у Паризу током 1919. и 1920. На тим међународним сесијама британски представници су често заузимали супротан став од оног који су заступали делегати југословенске владе, али се ти ставови више нису тicali државнополитичког организовања јужнословенских народа пошто је то питање било решено пре међународне конференције. Две делегације на Мировној конференцији у Паризу имале су различит став о многим територијалним питањима. Начином њиховог решавања британска влада је продубљивала утицај на Балкану, а југословенска страна конституисала своју територијалну и државну творевину. Уосталом, британска дипломатија је тој конференцији током 1919. и 1920. године била један од најважнијих фактора даљег уобличавања тек формиране заједнице јужнословенских народа.

Јануара 1919. југословенски делегат на Мировној конференцији у Паризу Андрија Радовић затражио је британску помоћ у намери да Скадар избори за Краљевину СХС. Он је у том циљу посетио делегата Велике Британије и члана економске групе, о чему су остали чланови југословенске делегације обавештени 29. јануара 1919. Британски делегат је том приликом инсистирао да се Скадру и околини да неки вид аутономије у оквиру Краљевине СХС, с тим да се тој аутономној јединици касније прикључи и Ђаковица и њена околина, без Пећи и Призрена. С тим се Радовић није сложио, јер „Пећ, Ђаковица и Призрен стварају једну економску целину и тешко их је одвојити“. Нагласио је да југословенска страна не може пристати на одвајање ових центара од државе СХС, и поред обећања великих сила да би се новој држави могли учинити адекватни територијални уступци. Касније је Пашић саветовао Радовића да убудуће не преговара о уступању југословенске територије Албанији, јер је са њоме наша делегација инсистирала на природним границама од ушћа Црног у Бели Дрим па њиме даље до мора.³

У граничним споровима о будућој државној албанској територији, британска делегација се на Париској конференцији држала одредаба Лондонског уговора из 1915. То је у разговору са Пашићем, Веснићем и Јованом Јовановићем 27. фебруара потврдио и енглески делегат Пишон. Представници југословенске владе су на то одговорили да Италији у Јадрану признају Фриули до линије Корманс–Градишка–Мон-

² К. J. Calder, *Britain and the Origins*, 196–197, 200–201, 202–203; Д. Живојиновић, *Велика Србија или Југославија*, 169–170.

³ Архив Југославије, фонд: Делегација Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу (у даљем тексту – Архив Делегације), ф. 26; Д. Маликовић, *Скадар на мировној конференцији у Паризу 1919–20. године*, Зборник Филозофског факултета у Приштини, XXI–XXII (1993), 159.

фалконе, да предлажу арбитражу о припадности Трста и западне обале Истре, а да средишњи и источни део Истре, област Горице, источно од линије Корманс–Градишка–Монфалконе и сву источну обалу Јадранског мора са острвима намеравају да присаједине својој држави.⁴

Велике силе, посебно Велика Британија и Француска, овакве југословенске захтеве у Јадрану нису подржавале, како због утицаја италијанске дипломатије, тако и због личних побуда. То је почетком марта у јавном говору у Лондону југословенској делегацији поручио и председник енглеске владе Лојд Џорџ, саветујући Југословенима да „обуздају своје прохтеве на територије других народа и да буду умерени у својим захтевима“. И у дипломатским круговима у Паризу владало је уверење да је југословенска делегација на Конференцији мира тражила много више него је имала право. Посланик Јовановић је у извештају из главног града Француске од 6. марта поновио раније мишљење да се Велика Британија у вези са југословенским територијалним захтевима сигурно неће одрећи свог потписа на Лондонском уговору, али би по његовом осећању британска влада са симпатијама примила ако би Америка покренула иницијативу у корист Југославије.⁵

Југословенска влада је, преко свог министра спољних послова 22. марта 1919, покренула акцију да се спречи могућа британска иницијатива за интернационализацију јужног дела железничке пруге Лондон–Брисел–Париз–Београд. У случају такве британске иницијативе југословенска делегација је требало да буде против, а даља упутства у вези с тим проблемом требало је да тражи лично од министра саобраћаја.⁶

У вези са овим питањем, као и због намере да утиче на британски став о будућим југословенским територијалним захтевима, председник југословенске делегације у Паризу Пашић је крајем марта тражио пријем код председника британске владе Лојда Џорџа. Убрзо је стигао учтив одговор „да се Савет четворице тренутно бави питањем Немачке“, те да зато британски председник владе мисли „да би корисније било кад би се са Вама могао видети нешто доцније код питања која се тичу Србије“. Кабинет председника Џорџа истовремено је уверавао југословенску делегацију да енглеска влада није заборавила праведне захтеве наше земље, уз обећање да ће се сви ти захтеви још једном обновити у личном контакту њиховог председника са Пашићем уз услов да то буде „пре но што они дођу до дискусије“.⁷ Уосталом, свој став према југословенској држави, по мишљењу британске дипломатије, Форин офис је показао јавним признавањем Краљевине СХС 1. априла 1919, четири дана пре него што су то учинили Французи.⁸

⁴ Архив Југославије, фонд: Јована Јовановића, ф. 28, бр. 3.

⁵ Архив Југославије, фонд: Јована Јовановића, ф. 28, бр. 21.

⁶ Архив Делегације, ф. 45, бр. 532.

⁷ Архив Делегације, ф. 6, бр. 7750.

⁸ Архив Делегације, ф. 60, бр. 2174.

Шансе Италије да блокира идеју о обнови целовите Албаније из 1913, чиме би се омогућило да Краљевина СХС затражи северну Албанију са Скадром, учиниле су се изгледнијим после доношења декларације од 23. априла 1919, коју је потврдио и представник САД-а. Тим чином Валона са залеђем уступљена је Италији. Пристанак САД значио је да је и трећа велика сила, уз Енглеску и Француску, дозволила да се наруши интегритет албанске државе.⁹ Делегат Андрија Радовић је само неколико дана касније (3. маја) из поверљивих енглеских кругова сазнао за решење о албанској независној држави с владом и италијанским војводом од Абрुца на челу. Али, како по мишљењу делегата Радовића, Албанци нису били спремни да прихвате такав италијански протекторат, то су југословенске шансе у Албанији расле. Зато се у Паризу, уз помоћ енглеских представника, југословенска делегација морала да избори за решење по којем би новој јужнословенској краљевини припале територије на десној обали Белог и Црног Дрима, а Албанија би задржала статус независне државе.¹⁰ Овакву идеју изнео је делегат Радовић и крајем маја 1919, приликом сусрета са чланом француског Министарства иностраних послова за Европу Рошом и његовим замеником Тардијеом. Том приликом преговарачи су Радовићу пренели расположење француске и британске владе да се територијалним захтевима Србије у погледу северне Албаније удовољи, чему се супротстављала америчка администрација, противна даљој територијалној подели Албаније.¹¹

Југословенској пропаганди у северној Албанији и Скадру од велике користи била је подршка француског генерала Де Фуртуа, за разлику од Енглеца Филипса, команданта енглеских трупа на тлу Албаније, чији је проиталијански став био познат од раније. Због таквог става, по информацијама из Београда, 13. октобра 1919, генерал Де Фурту је тражио смјену генерала Филипса, који је првацима племена Мирдита и Никаја јавно говорио „да су Срби њихови главни непријатељи, а Италијани пријатељи и зато треба да одбију српску пропаганду“.¹²

Да би спречила могуће сукобе и допринела бржем решењу албанског националног питања, уз поштовање одредаба Лондонског уговора из 1915. године, енглеска влада је почетком децембра 1919. Мировној конференцији у Паризу поднела меморандум о подели албанске територије под називом „Предлог за администрацију Албаније“. По њему, Италија би добила Валону са залеђем и потпуни суверенитет над том албанском територијом, онако како је предвиђао Лондонски уговор, заједно са острвом Сазаном. Грчка је требало да добије територију западно и јужно од брега Тумбе на северној граници Грчке ка северозападу по гребену Немерче до реке Војуше, а одатле низ реку до места Тепелени и Мирче

⁹ Д. Маликовић, *Скадар на Мировној конференцији*, 165.

¹⁰ Архив Делегације, ф. 28, бр. 1648.

¹¹ Архив Делегације, ф. 28; Д. Маликовић, *Скадар на Мировној конференцији*, 165–166.

¹² Архив Делегације, ф. 26.

до коте 98. Граница је даље ишла на југ, између села Лопиш, Мартолозит и Земблане, преко кота 1840 и 1225, до једне тачке удаљене око две миље од коте 1225. Линија је даље ишла на запад, пролазећи северно од места Пољане, одатле југоисточно до коте 1669, па на запад и северозапад до коте 2025, и одатле на југозапад до обале непосредно јужно од луке Аспри-Руге. Остатак Албаније би, по овом енглеском предлогу, требало да буде под контролом Лиге народа, као чувара његове евентуалне независности. Било је предвиђено да током једног периода који би касније одредила Лига народа са Италијом, Грчком и Краљевином СХС, ове три државе врше мандат у име Лиге народа над територијом од коте 98 (простор који је требало да буде под грчким мандатом). После две године, или периода о којем ће се сложити Лига народа са Грчком, Италијом и Краљевином СХС, тај простор је требало да буде демилитаризован, под условом да се у исто време изврши и демилитаризација у зонама одређеним италијанској и српско-хрватско-словеначкој држави.¹³

Албанија, северно и источно од Дрима, требало је да буде одређена југословенској држави на основу мандата, под једнаким условима под којим је дат грчкој влади на Коричку покрајину. Остатак Албаније требало је да дође под мандат Италије. Сједињене Америчке Државе, Енглеска и Француска су биле вољне да признају независност тако конституисане албанске државе, сматрајући да ће новој албанској држави бити потребан и „административни савет и помоћ једне од великих сила“. Тај задатак је, с обзиром на свој геополитички положај, најдоследније могла да обави Италија, а слична администрација албанских покрајина на њиховим границама требало је да буде поверена Грчкој и Краљевини СХС. Владе САД-а, Велике Британије и Француске су по овом британском предлогу желеле да мандат над покрајинама албанске државе повере Италији, Грчкој и држави СХС, под условима предвиђеним у статуту Лиге народа. Оне су сматрале да су ови услови могли бити основ по којем би наведене државе примиле те мандате. Такође, ти услови морали би да уђу у конвенције које је требало закључити између тих влада и влада главних савезничких држава. Главне тачке тих конвенција требало је да буду следеће: 1) Албанија се признаје као независна држава у границама одређеним овим меморандумом и 2) Комисија коју ће чинити по један представник италијанске, грчке, владе Краљевине СХС, један представник Лиге народа и један представник албанске државе, требало је да одмах изради: текст мандата који је требало да буде поверен Италији, Грчкој и Краљевини СХС над Албанијом, као и устав будуће албанске државе. Ова комисија је требало да заврши рад у року од пет месеци после потписа конвенције и о резултатима свога рада обавести савет Лиге народа.¹⁴

¹³ Архив Делегације, ф. 28.

¹⁴ Архив Делегације, ф. 28.

Иако убеђена да ће овакав британски предлог о будућем територијалном и политичком уређењу албанске државе тешко бити реализован, југословенска делегација у Паризу је крајем 1919. и даље покретала нове иницијативе у оквиру међународне конференције. Тако је 20. децембра преко Француза Лушера, председника међународне комисије за ратне репарације, Пашић покушао да унапред добије део средстава на име ратне одштете за југословенску краљевину. Са француске стране брзо је добијен одговор да таква могућност не постоји услед блокаде британске делегације, која такав аванс није дозволила ни Французима.¹⁵ Кад та иницијатива није уродила плодом, југословенска влада је делегацији у Паризу наложила да се информише о критеријуму и висини ратне одштете на коју је влада у Београду могла рачунати. Са оваквим захтевом крајем децембра члан југословенске делегације Трумбић тражио је пријем код именованог председника Лушера. Добио је одговор да ће одштета коју Аустроугарска монархија треба да исплати оштећеним земљама износити 60 милијарди долара, које би поделиле четири њене наследнице. Од тог износа по Лушеровом мишљењу 20% је требало да припадне Југославији. Лушер је том приликом југословенског дипломату обавестио и о томе да је енглески председник Лојд Џорџ предложио Савету четворице да се за државе које припадају територији бивше Аустроугарске поједностави процедура добијања средстава репарације.¹⁶

Такву атмосферу југословенска делегација на Мировној конференцији у Паризу настојала је да искористи и за повећање процента у укупном репарационом износу. Почетком јануара 1920. председник владе Протић је посебно инсистирао да делегација у Паризу изврши притисак на Британце и председника њихове владе Лојда Џорџа, како би се обећани аванс од 6% Краљевини СХС повећао.¹⁷ Међутим, таква настојања нису уродила плодом јер је већ 13. јануара 1920. донет протокол француско-британског споразума по коме је Краљевини на име ратне одштете требало да припадне 6% од укупног репарационог фонда, и то до суме од 150 милијарди долара, затим 5%.¹⁸

Средином јануара било је потпуно јасно да британски план о будућој административној организацији није имао шансе да буде реализован. То је 14. јануара констатовао и изасланик главног штаба Удраен, сумњом да би област Албаније под француском контролом могла припасти Грчкој.¹⁹ Због тога је на седници југословенске делегације од 2. фебруара 1920. делегат Андрија Радовић, у вези са коначном судбином северне Албаније, изашао са тзв. Лилпертовим предлогом о будућој организацији

¹⁵ Архив Делегације, ф. 46, бр. 4991.

¹⁶ Овакву иницијативу је подржао и амерички председник Вудро Вилсон. (Архив Делегације, ф. 46, бр. 7547.)

¹⁷ Архив Делегације, ф. 46, бр. 5170.

¹⁸ Архив Делегације, ф. 46, бр. 5274.

¹⁹ Архив Делегације, ф. 28, бр. 5330.

Албаније, по којем је њена територија, са Скадром и Корчом, а без Валоне требало да буде подељена између Италије, Грчке и Југославије.²⁰ Свој став о овом предлогу енглеског дипломате и личног пријатеља Лојда Џорџа, југословенска влада је изнела преко делегата Трумбића почетком фебруара. Делегација је изражавала спремност да се одрекне неких поседа у Јадрану (острва Виса), само да би се добио суверенитет над северном Албанијом са Скадром до Дрима.²¹ Наду да се проблем може решити у духу оваквих захтева појачавале су и изјаве других британских делегата. Александар Нити је средином фебруара 1920. црногорској влади гарантовао „да би Албанија, Бока Которска и Далмација требале да се поделе између Црне Горе и Србије, односно Италије с друге стране“. Такође, наговештавано је да је Италија спремна да Црној Гори уступи свој део под условом да северна Албанија до Боке которске, заједно са црногорским приморјем и делом Далмације, буде потпуно разоружана, а сав ратни материјал предат властима сила Антанте.²²

*

После завршетка Другог светског рата, на Мировној конференцији одржаној такође у Паризу током друге половине 1946, између представника британске владе и делегације ФНРЈ постојала су такође неслагања о многим територијалним питањима. Проблеми су том приликом били утолико сложенији што је две државе делио дубок идеолошки јаз и што су сви тадашњи спорови решавани у контексту отвореног сукоба два супротстављена блока: западног у којем је Велика Британија играла значајну улогу и источног на челу са Совјетским Савезом.

Територијални спорови између Југословенске дипломатије и представника британске владе наговештени су још на седници Министарског савета почетком 1946. На трећој седници тог форума одржаној у мају до пуног изражаја дошло је неслагање око будуће југословенско-италијанске граничне линије. Ради решавања тог проблема још крајем априла у област Јулијске крајине била је упућена специјална међународна комисија, али се две владе нису могле сложити око предложене граничне линије. Зато су чланови Савета одлучили да све четири велике силе предложе своје решење граничног питања. Амерички предлог остављао је Италији део Словеначког приморја с Трстом и велики део Истре. Према њему, на основу пописа из 1945. године у Италији би остало 277.965 Југословена, а 46.584 Италијана у Југославији. По британском предлогу југословенско-италијанска гранична линија ишла би више на запад, на штету југословенске стране. По њој би 244.404 Југословена остало да живи у

²⁰ Б. Кризман – Б. Храбак, *Зайисници са седница Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу 1919–1920*, Београд 1960, 258–260 (у даљем тексту: *Зайисници*).

²¹ *Зайисници*, 268.

²² Архив Делегације, ф. 27.

Италији, док би у Југославији остало 49.823 Италијана. Француска линија остављала је Југославији већи део Истре с Пулом, али је предавала Италији Кањалску долину, Бенешку Словенију, Горицу, Трст и околину, лишавајући на тај начин словеначки народ изласка на Јадранско море. Према тој граничној линији, у Италији би по попису из 1945. остало 181.947 Југословена, а у Југославији 88.912 Италијана. Совјетска гранична линија била је најприближнија етничкој граници између Југославије и Италије. На основу ових предлога Министарски савет је усвојио граничну линију по којој Трст и шира околина нису дати Југославији, већ су претворени у међународну територију, а Кањалска долина, Бенешка Словенија, Горица и Тржич остављени су Италији. Браниоци ове граничне линије истицали су апсурдност аргумента „етничке равнотеже“, уместо етничке линије. Истовремено је била изабрана комисија за израду пројекта статута Слободне територије Трста.²³

Удружене на дипломатском, британске и америчке власти су према Југославији током 1946. биле активне и на војном и пропагандном плану. Амерички и енглески борбени авиони су нарушавали ваздушни простор Југославије и вршили демонстративне летове, нарочито у периоду када је решавано питање Трста. Од 16. јула до 8. августа југословенску територију неовлашћено су прелетела 172 британска и америчка авиона. Уочи отварања Мировне конференције повећао се број провокативних летова изнад југословенске територије. На дан 22. јула 1946. југословенску територију прелетело је 18 авиона, дан касније 12 а 29. јула исте године, на дан отварања Мировне конференције у Паризу 18 борбених авиона надлетало је територију Југославије. И западна штампа је користила аферу у вези са нарушавањем југословенског ваздушног простора од стране британских и америчких авиона за нови талас кампање против Југославије. Њихови листови нису више објављивали вести о конференцији, него су писали само о инцидентима фалсификујући чињенице и износећи читав низ неистинитих случајева. Посебну пажњу западна штампа је посвећивала односима балканских и подунавских земаља у тежњи да се онемогући дубља сарадња тих земаља. У акцији против заједничког иступања подунавских и балканских земаља посебну улогу је имао лондонски „Тајмс“, који је у Подунавље упутио и свог специјалног дописника Хјуа Ситона Вотсона.²⁴

У таквом међународном окружењу почела је 29. јула 1946, уз учешће 21 савезничке државе, међународна конференција у Паризу која је требало да закључи мир међу зараћеним странама у Другом светском рату. Југословенску делегацију предводио је Едвард Кардељ.²⁵

²³ В. Дедијер, *Париска конференција*, Загреб 1948, 46–49.

²⁴ Услед оружаних провокација западне авијације изнад Југославије, југословенска влада је до 29. VIII 1946. упутила седам нота америчкој и британској влади, указујући на повреде југословенског ваздушног простора (В. Дедијер, *Париска конференција*, 124–126).

²⁵ *Полићка*, бр. 12362, 29. VII 1946.

До првог спора између британске и југословенске делегације дошло је на пленарној седници 4. септембра по питању Грчке. Југословенски представник Моша Пијаде је присутне делегате упозорио на опасност која је претила суседима од режима у Грчкој, на шта је реаговао британски делегат Александар настојањем да оповргне оцену југословенског представника да режим у Грчкој представља „препреку миру на Балкану“, као и да „данашња грчка влада сматра сва три суседа за непријатеље“. Радило се о британској намери да на овај начин заштити своју доминацију у грчкој привреди и банкарству. Британски банкари су у то време држали и монопол у извозу дувана и уља из Грчке, а у рукама Британаца налазила се и грчка трговачка флота која је пре рата британским банкама дувала 2.100.000 фунти стерлинга. Моша Пијаде је такође упозорио и на претензије грчког режима према албанској територији, истакавши да сличне тенденције исти режим има и према осталим балканским државама, према Бугарској па чак и Југославији. Од Бугарске је, по Пијадеовом иступу, председник грчке владе Калдарис тражио „исправку“ границе у дужини од 480 и у дубини од 80 km. По иступу југословенског делегата, грчка влада је јавно износила и став да ће грчко-бугарска граница убудуће бити сигурна једино у случају ако би и грчко-албанска граница била исправљена. После Моше Пијаде за реч се поновно јавио британски делегат Александар још једном подржавши грчке територијалне захтеве. Став британског делегата подржао је и амерички министар спољних послова Бернс.²⁶

Централно територијално питање на Балкану на Мировној конференцији био је проблем југословенско-италијанске границе, као и питање Слободне територије Трста. О овом другом питању није дошло до сагласности између сила победница, па су оне током рада понеле поткомисији четири различита пројекта за статут Трста. На овакве предлоге осврнуо се у свом говору италијански министар спољних послова Де Гаспари, кога су отворено подржали британски делегат Александар и амерички министар Бернс. Де Гаспари се посебно окупио на француски предлог југословенско-италијанске граничне линије. По њему она је Италији остављала свега 10.000 Словенаца, иако се знало да је по попису из 1921. године, западно од француске линије у Италији остало 50.739 Словенаца (у Бенешкој Словенији 33.932, у Каменској Долини 1.106 и у Горењско-градишћанској области 15.701). У наставку генералне дебате, коју британски и амерички делегати нису могли да спрече, шеф совјетске делегације Молотов је Гаспаријев став окарактерисао као тенденциозан и освајачки. Таква оцена се првенствено односила на његове аспирације на западну Истру и Трст.²⁷

²⁶ *Политика*, бр. 12391, 4. IX 1946; В. Дедијер, *Париска конференција*, 147, 149, 159.

²⁷ В. Дедијер, *Париска конференција*, 174–175.

Даљи статус Трста и његове околине био је најсложенији проблем британско-југословенског спорења и током друге недеље септембра. Југословенска делегација је зато на пленарној седници Конференције мира од 11. септембра 1946. тражила да се том питању посвети посебна пажња. Британски представник Хектор Мекнил је изнео став своје владе по којем, ако статут Трста буде слаб и Слободна територија не буде могла опстати или ако њихова независност дође у питање, британска влада задржава право да у Савету министара спољних послова тражи да се питање југословенско-италијанске границе поновно размотри у целини. У вези са избором нове поткомисије, која је требало да решава проблем коначне италијанско-југословенске границе, председавајући раније комисије јужноафрички делегат Егеланд предложио је да то тело чине представници четири велике силе, Југославије, Аустрије и Холандије, уз обавезу да тако формирана комисија коначни извештај поднесе Конференцији мира у року од пет до седам дана. Југословенски делегат Алеш Беблер је затим предложио да се састав поткомисије прошири укључивањем Пољске, што је било прихваћено уз противљење британског делегата.²⁸

Пошто пре почетка Конференције мира у Паризу није могао да усагласи и конференцији поднесе заједнички нацрт статута Трста и околине, Савет министара спољних послова великих сила је у чл. 16 нацрта уговора о миру с Италијом унео и став да се привремена влада и будући статут Трста морају остварити на следећим принципима: прво, гувернера слободне зоне именује Савет безбедности после саветовања с Југославијом и Италијом; друго, законодавна и извршна власт ће се установити на демократским начелима укључујући и опште право гласа; треће, права човека и основне слободе биће загарантовани, посебно слобода вероисповести, штампе, школе и приступа административним службама и четврто, гувернер је обавезан да Савету безбедности подноси годишњи извештај.²⁹

Пошто о питању послератног статута Трста и његове околине ни на овим принципима међу великим силама није постигнута сагласност, Конференцији мира у Паризу поднето је пет различитих пројеката статута: британски, амерички, француски, совјетски и југословенски.

Према британском предлогу статута сва власт, извршна и законодавна, требало је да буде у рукама гувернера Трста. Гувернер, кога је постављао Савет безбедности, имао би право да именује вицегувернера и директора слободне луке. Та двојица, заједно са гувернером, улазила су у Савет владе Слободне територије Трста. У влади би се налазила још три лица која је требало да именује скупштина, а именовање потврђивао гувернер. Савет је требало да се састаје само на позив гувернера или његовог заменика. Британски предлог статута је предвиђао

²⁸ Беблер је тражио и то да се прво комисија обавезе да ће одмах по завршетку дискусије о граници између Југославије и Италије прећи на генералну дискусију о статусу Трста (*Политика*, бр. 12400, 22. IX 1946).

²⁹ В. Дедијер, *Париска конференција*, 221–223.

и скупштину, али она није имала никакву власт. Закони које би скупштина усвојила ступали би на снагу тек у случају да их гувернер одобри. Скупштина је могла да се жали Савету безбедности, под условом да то реши већином од две трећине гласова. Савет владе би доносио буџет Слободне територије и предлагао га скупштини која га је пре него што он ступи на снагу морала поднети гувернеру на одобрење. Гувернер је требало да руководи и спољним пословима Слободне територије и одржавањем јавне безбедности; именује све чиновнике у државном апарату, руководи полицијом и другим органима јавне безбедности. У његовој надлежности било би именовање судија и право да уклони с положаја сваког судију и сваког чиновника администрације Слободне територије Трста. Такође, гувернеру би било дато право да прогласи ванредно стање и стави ван снаге сваки закон или административну меру. Одлуке гувернера имале би снагу закона.

Амерички пројекат статута, сем у неколико одредаба, био је готово идентичан британском предлогу. По њему гувернер не би именовао све чланове савета владе, али би председавао седницама и давао упутства савету владе. Француски нацрт статута Слободне територије Трста разликовао се од британског и америчког само у стилу и организовању материје. Власт народне скупштине, према француском предлогу, била би ограничена само на предлагање закона и избор владе, која би радила под управом гувернера. Према француском статуту, гувернер би одобравао законе, располагао свим органима јавне безбедности, именовао административно особље, руководио спољном политиком и проглашавао ванредно стање. Совјетски статут се базирао на принципима које је усвојио Савет четворице министара услед чега се потпуно разликовао од британског, америчког и француског пројекта. Супротно од сва три предлога, совјетски статут је предвиђао да народна скупштина буде носилац извршне и законодавне власти Слободне територије Трста. Народна скупштина би образовала савет владе који би имао извршну власт и био одговоран скупштини. У надлежности савета владе и народне скупштине, којој је влада требало да буде одговорна, налазиле би се све гране државне управе. Дужност гувернера била би да надзире спровођење статута и да о томе извештава Савет безбедности.³⁰

Југословенски предлог статута Слободне територије Трста предвиђао је два основна решења: слободни град Трст би уживао потпуну независност и налазио би се у реалној унији с ФНРЈ. Између Југославије и Слободне територије Трста постојала би реална унија са заједничким компетенцијама у погледу представљања становништва у иностранству, царина, монетарног система, железнице, поштанске, телеграфске и телефонске службе. Савет безбедности и Уједињене нације би имале једног високог комесара града Трста чији би задатак био да контролише при-

³⁰ *Исјео*, 221–224.

мену овог статута. Влада ФНРЈ би именовала гувернера који би је представљао у свим питањима везаним за реалну унију са Слободном територијом Трста. Високи комесар и гувернер би имали право да се информишу о свим активностима у Слободној територији Трста. Сва власт у Слободној територији била би у рукама народа, који би је вршио преко народне скупштине, изабране непосредним гласањем. Скупштина је требало да донесе законе који би ступили на снагу кад их њено председништво одобри. Лука Трст требало је да буде подељена на међународну слободну луку, слободну луку Југославије и део луке под управом Слободне територије Трста.³¹

Свих пет статута, објављених током Мировне конференције, били су основа за дискусију која је отпочела на седници територијално-политичке комисије за Италију средином септембра. На овој седници одлучено је било да раније формирана поткомисија на дискусију стави свих пет предложених пројеката статута. Британска делегација је предлагала да се рад поткомисије ограничи до 23. септембра 1946. и да се избегне свака дебата о пројектима статута у комисији. У име југословенске делегације протествовао је Алеш Беблер, ставом да се „ради о судбини хиљаде људи...“ и да се зато „одлуке не могу доносити сувише брзо и површно“. Залагао се да се општа дискусија о предложеним статутима води јавно и то у комисији, пре него у поткомисији.³²

Јавна дискусија о предложеним нацртима статута Слободне територије Трста почела је 14. септембра 1946. г. на седници територијално-политичке комисије за Италију. Британски пројекат образложио је члан делегације Стендал Бенет. Његов говор је показао да је британски предлог под изговором гаранције слободне територије био усмерен ка томе да спречи изражавање демократске воље тамошњег живља. Британски делегат је то настојао да прикрије тврдњом да њихов пројекат статута Трста омогућава „изражавање у свако доба жеље и погледа народа слободне територије“. На седници од 19. септембра британски и амерички делегати су у вези с овим покушали и да предухитре југословенску делегацију. На почетку седнице југословенска делегација је поднела секретаријату писмену изјаву, коју је желела да прочита на крају седнице. У њој се истицало да југословенске трупе неће моћи да се повуку с друге стране Морганове линије. Британски делегат Мекнил и његов амерички колега Дан сазнали су од секретаријата за југословенску изјаву и јавили се за реч пре представника ФНРЈ Станоја Симића. У свом иступу једногласно су тврдили да Морганова линија не значи прејудуцирање одлуке Мировне конференције о Јулијској крајини. На истој седници настављена је и дебата о законодавној иницијативи. Аустралијски делегат Офисер поновио је ранију аргументацију англоаме-

³¹ *Истио*.

³² *Политика*, бр. 12404, 15. IX 1946.

ричке делегације да гувернер треба да буде одговоран за статут Трста и за спровођење закона које доноси скупштина. Британац Бенет, настављајући мисао аустралијског представника, настојао је да изведе функцију гувернера из његовог етимолошког значења, јер он „има да влада... и да има не само право вета на законе, већ и да предлаже законе“. На то је Моша Пијаде, анализирајући власт гувернера према британском, америчком и француском предлогу статута, упитао шта остаје од начела да законодавна и извршна власт треба да буду успостављене на демократској основи, а нарочито на општем праву гласа.³³

Све околности су наговештавале да ће југословенска делегација одбити да прихвати западне пројекте статута Слободне територије Трста. Лондонски „Тајмс“ је то наслуђивао својим коментаром од 20. септембра 1946. у којем су пренета реаговања председника југословенске делегације Едварда Кардеља на предложене статуте. По „Тајмсовом“ коментару Кардељ је „дао мирну и аргументовану одбрану југословенског пројекта статута Трста“ и истакао да би тек плебисцит у Трсту показао већину противну западним пројектима.³⁴ Југословенска делегација није била спремна ни да прихвати нешто модификованији енглески предлог статута Трста и околине, после измена које је на пленарној седници конференције наговестио британски делегат Бенет. Том приликом он је предложио да гувернер именује половину владе Слободне територије и половину скупштине. Југословенски делегат Моша Пијаде захтевао је да народна скупштина образује владу Слободне територије Трста, а да влада буде одговорна скупштини. Гувернер не треба да се меша у владине послове. Он представља Савет безбедности и као његов представник има своје дужности. Гувернеру се, по мишљењу југословенске делегације, не може дати ни право гласа у влади, као ни да њоме председава. У вези са држављанством гувернера, на седници од 24. септембра постојала су три става. Американци, Британци и Аустралијанци тражили су да гувернер не буде ни италијански, ни југословенски, нити тршћански поданик. Французи су били мишљења да гувернер не сме да буде једино југословенски или тршћански поданик, док су совјетски, холандски и пољски делегати предлагали да се не ставља никакво ограничење у погледу националности гувернера. У свом нацрту статута Југословени су тражили да високи комесар не буде држављанин ни Југославије, ни Италије и Трста.³⁵

На четрнаестој седници Мировне конференције одржаној 27. септембра започела је дискусија о економским питањима. О питању Трста у англоамеричком блоку иницијативу је преузела Америка, као што је Велика Британија имала иницијативу кад се дискутовало о политичким питањима. На почетку дискусије разматрано је питање слободне луке. Ју-

³³ В. Дедијер, *Париска конференција*, 227; *Политика*, бр. 12404, 15. IX 1946.

³⁴ *Политика*, бр. 12408, 21. IX 1946.

³⁵ В. Дедијер, *Париска конференција*, 248–249.

гословенска делегација је предлагала да се у тршћанској луци успостави слободна зона, пошто је Трст велико морско пристаниште за Југославију. Совјетски делегат Новиков се залагао да се у слободној луци Трста успостави једна зона за Југославију, док су Американци и Британци били против југословенског и совјетског предлога. Затим се прешло на питање железничке уније Југославије и Слободне територије Трста. Американац Рибар и Британац Бенет изјаснили су се против предложене уније, саглашавајући се са делегатима Аустралије, Холандије и Француске о потреби „привредне независности“ Трста од Југославије.³⁶

Британски и амерички делегати нису хтели ни 29. септембра да прихвате совјетски предлог да се Слободна територија Трста неутрализује, а на седници поткомисије започела је расправа о томе ко ће представљати Слободну зону у односима са иностранством. Ни о том питању није постигнута сагласност, а између два табора отпочео је спор око привремене владе. Председник поткомисије Холанђанин Буоман предложио је да се као основа за дискусију узме предлог Велике Британије. После краће дискусије, представник ФНРЈ Моша Пијаде изјавио је да „југословенска делегација одбија британски предлог статута Слободне територије Трста од његовог првог до последњег реда“. Главне замерке британском предлогу статута састојале су се у томе да је дајући неограничену власт гувернеру нарушио демократска права и слободе тамошњег становништва, као и то да у њему није прецизирано време повлачења англоамеричких војних снага из те зоне. У говору на седници комисије Пијаде је за британски предлог изјавио и то да „сваки члан овог предлога иде за тиме да слободну територију Трста претвори у војну базу Англоамериканаца“.³⁷

На Мировној конференцији у Паризу британска и америчка делегација жестоко су полемисале са представницима источног блока и делегацијом ФНРЈ о питању послератног статуса Бугарске. Представници западне демократије нису хтели да одвоје улогу нових бугарских власти од оне коју је током рата заступала монархистичка бугарска влада. У циљу слабљења нове Бугарске представници британске и америчке политике су подстицали и територијалне претензије бугарских суседа. Такву подршку добијао је и монархистички режим у Грчкој за своје захтеве према деловима бугарске територије. До првог неслагања између представника британске и америчке делегације са представницима Југославије дошло је на првим седницама територијално-политичке комисије за Бугарску, приликом дискусије о преамбули пројекта уговора. Бугарска делегација је истакла захтев да Бугарској буде признато право суратујуће стране у рату против Немачке, као и да се у преамбули уговора наведе да је Бугарска рат против Немачке отпочела још пре закључења примирја

³⁶ *Полиџика*, бр. 12412, 25. IX 1946.

³⁷ *Полиџика*, бр. 12415, 29. IX 1946; бр. 12416, 1. X 1946.

од 28. октобра 1944. Моша Пијаде је у име југословенске делегације „топло прихватио овај предлог“ напоменувши да је нова Бугарска још 5. октобра 1944. склопила споразум са Југославијом о заједничкој војној акцији против Немачке.³⁸

Бугарске захтеве у западној Тракији енергично је одбио британски представник Варнер уз образложење да је нечувено да једна побеђена земља испољава територијалне захтеве према другој победничкој. Британски делегат је, као и његов земљак у територијално-политичкој комисији лорд Хејд, заступао тезу о „асимилацији мањина“. Бугарски територијални захтеви по њему су неоправдани и због тога што је у Тракији пре рата било више Грка, а образложење нове бугарске владе да Западна Тракија треба да остане бугарска зато што јој је некад припадала, није основано. Британски делегат Варнер је истовремено испољио пуно разумевања за грчке аспирације према бугарској територији, јер се радило о захтевима државе која је имала „изванредно држање у рату“. По његовом мишљењу, Грчка је три пута била нападнута и били су јој потребни мир и безбедност које неће имати све док постоји опасност од бугарске агресије. Грчка је, наводно, захтевала корекцију границе због стратешких разлога и британска влада се са тим захтевима потпуно слагала. Због тога је Варнер предложио да војни стручњаци израде детаљан нацрт „стратешке границе“ Грчке према Бугарској. Са тим предлогом се није сложио југословенски делегат Димитрије Влахов констатујући да Грчка има територијалних претензија не само према албанским и бугарским територијама већ и према југословенским.³⁹ Готово истовремено, енглески делегат Галдвин Џеб је предложио да се нове бугарске власти обавезу да неће прогонити Јевреје тврдећи да је положај јеврејске заједнице у Бугарској алармантан и поред нових законодавних решења у тој држави. На ово је југословенски делегат Марко Ристић реаговао изјавом да ће југословенски посланици гласати против британског предлога не зато што нису осећали све симпатије према Јеврејима, већ зато што нова Бугарска пружа све гаранције за пуну сигурност и демократске слободе свих својих грађана. На гласању британски предлог је био усвојен са 7 гласова за и 5 против (Совјетски Савез, Југославија, Француска, Белоруска ССР, Украјинска ССР), а Чехословачка се уздржала.⁴⁰

На Мировној конференцији у Паризу током 1946. британски и амерички представници настојали су на многим седницама комисије да и Југославији припишу непријатељске намере према суседној Мађарској. Британци су Југославију оптуживали за наводну намеру да са своје територије протера мађарску мањину, која је имала 450.000 припадника. Наводно су југословенске власти намеравале да у уговор о миру са Мађар-

³⁸ В. Дедијер, *Париска конференција*, 331.

³⁹ Димитрије Влахов је говорио о терору којем су изложени Македонци у Егејској Македонији (В. Дедијер, *Париска конференција*, 342–343).

⁴⁰ В. Дедијер, *истио*, 349–350.

ском буде унета и клаузула о горњем трансферу. Део гаранције за овакву тврдњу британски представници су нашли у чињеници да је један Југословен случајно био председник комисије која је испитивала политичке и територијалне клаузуле о миру с Мађарском. На овакве оптужбе југословенска делегација је одговорила принципијелним ставом према пројекту уговора с Мађарском. С једне стране указивала је на опасност која прети мађарским суседима од реакционарних, ревизионистичких елемената у тој земљи, а с друге предузела је низ корака чији је циљ био да пружи помоћ и подршку демократским снагама у Мађарској против сент-иштванског племства и њихових помагача у Лондону и Вашингтону. Тако је током Мировне конференције у Паризу дошло до успостављања дипломатских односа између Југославије и Мађарске, потом је склопљен и споразум да се на добровољној основи изврши размена 400.000 Мађара за исто толико Југословена у Мађарској, годину дана после ступања на снагу овог договора. Две државе су такође постигле договор и о новом режиму пловидбе на Дунаву, као и о школовању југословенских мањина у Мађарској на матерњем језику. На крају се југословенска влада сагласила да се исплата мађарских репарација одложи за 6–8 година.⁴¹

На седници економске комисије за Балкан и Финску од 1. октобра разматран је предлог британске и америчке делегације да се и у мировни уговор с Румунијом укључе одредбе којима би се регулисао посебан режим пловидбе на Дунаву и свим његовим притокама. Британска и америчка делегација су предлагале да се таква одредба укључи и у мировни уговор с Бугарском и Мађарском, пошто о овом питању није постигнута сагласност на Савету министара спољних послова. Совјетска делегација је стајала на становишту да се никакве одлуке о пловидби на Дунаву не могу уносити у мировни уговор с једном од бивших непријатељских земаља. Зато је, после англоамеричког, поднела свој предлог о томе да мировни уговори с Румунијом, Бугарском и Мађарском не могу да садрже никакве одредбе о Дунаву.⁴²

Истога дана уз помоћ англоамеричког блока политичко-територијална комисија за Италију изгласала је амерички и француски предлог статута Трста који је предвиђао сву власт гувернера над Слободном територијом. Њиме су гувернеру на располагање стављени жандармерија и полиција и као што се о томе отворено говорило у британском пројекту, војни уређаји, разне врсте утврђења и извођење војних маневара. Овом одлуком Трст је одвојен од Југославије.⁴³

Седам дана касније (8. октобра 1946) изгласан је и британски предлог по коме је Бугарска на име ратних репарација требало да исплати 125 милиона долара. Према грчком амандману ту суму је требало да

⁴¹ *Исио*, 353.

⁴² *Политика*, бр. 12417, 2. X 1946.

⁴³ *Политика*, бр. 12420, 5. X 1956; бр. 12425, 11. X 1946.

поделе по пола Грчка и Југославија. Југословенски предлог да Бугарска плати укупно 25 милиона долара репарације и то 15 Југославији, 10 Грчкој није имао утицај при одлучивању. Југословенски делегати су се руководили чињеницом да је бугарски народ рашчистио са претходним режимом и династијом који су Бугарску увукли у рат на страни Немачке. Југословенски представник Милан Бартош је узалуд тврдио да Бугарска није била одлучујући фактор у политици сила Осовине, већ да је представљала само сателит Немачке и Италије. Он је изнео и податак да је Бугарска била окупирана и да током Другог светског рата није водила ратне операције на фронтима. Међутим, југословенска аргументација није утицала на представнике западног блока. Британски и грчки делегати почели су да предлажу различите износе ратне одштете. Грчки делегат је током седнице три пута мењао цифру. Почео је од 200 милиона и завршио на износу од 150 милиона долара, при чему би југословенски и грчки део били једнаки. Британски делегат је одредио нешто нижу цифру од 125 милиона, а амерички 100 милиона долара. Изгласан је, како је речено, британски предлог са 9 гласова према 5.⁴⁴

Југословенска делегација је и 11. октобра ставила до знања осталим представницима на Мировној конференцији да није спремна да прихвати било какав режим контроле пловидбе Дунавом који не би био резултат слободног споразумевања подунавских држава. Југословенска држава није била спремна ни да прихвати режим британско-америчког блока по којем би се Румунији наметнула обавеза да уведе међународну контролу пловидбе Дунавом. Британска и америчка делегација су почетком октобра ипак успеле да на комисији издејствују доношење „предлога о Дунаву“, којим су обухватили горње решење, али су подунавске земље одбиле да прихвате такве закључке.⁴⁵

До размимоилажења између англоамеричког блока и делегација источних земаља дошло је и на економској комисији за Балкан и Финску 12. октобра у расправи о питању клаузуле уговора са Румунијом. Предлози британске делегације и њихових савезника о питањима слободне пловидбе Дунавом, репарација и реституција ишли су ка томе да у што већој мери онемогуће независтан економски развој Румуније. Британска и америчка делегација одбацивале су све предлоге Совјетског Савеза који је захтевао да се обезбеди обнова и економска независност Румуније. У исто време, прихватани су разни британски, амерички и француски предлози који су у крајњој консеквенци обезбеђивали интересе страног капитала у Румунији.⁴⁶

Англоамеричка већина је на седници територијално-политичке комисије од 13. октобра 1946. дефинитивно одбила да Бугарској призна ста-

⁴⁴ *Политика*, бр. 12422, 8. X 1946.

⁴⁵ *Политика*, бр. 12425, 11. X 1946.

⁴⁶ *Политика*, бр. 12427, 13 X 1946.

тус суратујуће државе у Другом светском рату, онај исти статус који је у међувремену био признат Италији.⁴⁷

Пошто је генерална дискусија о пројекту мировног уговора с Мађарском завршена током дана, на вечерњој пленарној седници Мировне конференције 12. октобра прешло се на гласање о појединим члановима. Гласовима англоамеричког блока прихваћен је био низ клаузула које су се односиле на консолидацију и реституцију стране имовине у Мађарској, а које су озбиљно угрожавале самосталан развој ове државе. Међутим, у погледу репарационих захтева Совјетског Савеза, Југославије и Чехословачке, англоамерички блок покушавао је да гласањем спречи да Мађари бар делимично надокнаде штету коју су за време рата нанели савезничким државама.⁴⁸

Услед оваквог односа британске и америчке делегације на Мировној конференцији у Паризу, у раду пленума дошло је до кулминације опортуности. Западни блок изгласавао је све што су њихове владе налагале. Он не само да није потврдио све одлуке које су на комисији биле прихваћене, већ је оборио неколико одлука које су у комисији биле прихваћене после детаљног разматрања. Тако је, на пример, територијална комисија за Италију била прихватила југословенски амандман о уношењу новог члана уговора (14-а). Њиме се штитило становништво које је према одлуци мировног уговора остајало под Италијом, али је за време рата активно учествовало у борби против фашизма и борило се за прикључење својих крајева Југославији. Пленум је уз помоћ англоамеричког блока оборио овај југословенски амандман. На тај начин британска и америчка делегација су дале подршку националистичким елементима у Бенешкој Словенији, Горици и Тржичу који су претили прогонима антифашистичких бораца ових области. Било је још неколико напада на одлуке комисија: од совјетског предлога за статут Трста, преко питања послератног статуса Албаније до одређивања коначних граница послератне Бугарске. Услед таквог става англоамеричког блока у комисијама и на пленарној седници, југословенска делегација, у знак протеста, није присуствовала завршној седници Мировне конференције него је Председништво конференције упутила писмо у којем је образложила свој став.⁴⁹

⁴⁷ *Политика*, бр. 12427, 13. X 1946.

⁴⁸ *Политика*, бр. 12428, 15. X 1946.

⁴⁹ *Политика*, бр. 12430, 17. X 1946; В. Дедијер, *Париска конференција*, 427–428.

DRAGI MALIKOVIĆ

THE BRITISH ABOUT THE YUGOSLAVS AT THE PARIS PEACE
CONFERENCES 1919–1920 AND 1946.*Summary*

Great Britain has played an important role in establishing both Yugoslavias. It's diplomatic corps undoubtedly influenced the forming of the First state of the South Slavs after World War I as well as matters of state (administrative legality) and of territorial integrity of the Yugoslav state after the last World War.

As British politics about the form in which to organize the future Yugoslav States came out even before the end of the World Wars, at the Peace Conferences, the two states had to coordinate efforts on some territorial and some less important political questions. British diplomacy did not have a very positive attitude regarding most Yugoslav requests at the first and even less at the Second Peace Conference after World War II.

At the First Peace Conference in Paris, the British delegation did not completely support the territorial aspirations of the Yugoslav Diplomacy on North Albania and Scadar.

There was even less understanding between the representatives of the British and Yugoslav Government at the Peace Conference in the capital of France after World War II. Their misunderstandings at that international conference grew around the question of the final border with Italy and the destiny of the town Trieste.

The two delegations had misunderstandings about the post-war status of the Bulgarian state and peace with Romania and Hungaria and even about some international problems of that time.

